

„...az értéket nem a kiadó hozza létre, hanem a fordító...”

- beszélgetés Halasi Zoltán műfordítóval -

Goretity József: Halasi Zoltán költővel és műfordítóval ülök egy kellemes kis vendéglátó-ipari helyen. Költővel és műfordítóval, mondom én, pedig lehet, hogy úgy kellene mondanom, műfordítóval és költővel. Melyik az igazi sorrend?

Halasi Zoltán: Hogyha az elhasznált idő mennyiségét tekintem, akkor mindenképpen a műfordító és költő, mert a műfordítói foglalkozás eléggé időigényes. Persze a versírás is, hiszen egy versen is dolgozhat hónapokig az ember, mégis előfordulhat olyan, hogy egy délután hármat is megír az ember. Ez egy világirodalmi klasszikus költeményének fordításával nem eshet meg.

G. J.: Ha megnézem, hogy miket fordítottál, meg hogy milyen jellegű verseket írsz, az az érzésem, mintha két különböző oldalad mutatkozna meg a kétféle ténykedésben. Egyfelől mintha az egyszerű, hétköznapi dolgokat igyekeznél beemelni a költészetedbe, másfelől több olyan fordításod van - és ez lehet akár prózafordítás is -, ami inkább a világ líraiságának megmutatása kívánna lenni.

H. Z.: Nekem ez eddig még nem jutott az eszembe, de lehet, hogy így van. Ha viszont így van, akarattalanul alakul így. Sose gondolok bele racionálisan, mit miért csinálok, viszont ha a fordításra váró szerzők közül nekem valaki különösen kedves, akkor nem sajnálok semennyi energiát belefektetni a munkába. Amióta tehetem – és ez kb. a rendszerváltás óta van, amikor az Európa Kiadó profilt váltott, és a kiadó szerkesztője megkeresett, hogy németből ezentúl elsősorban lektűröket fognak kiadni és hogy fordítok-e nekik, és mivel én a nyolcvanas években megélhetési okokból néhány NDK-s regényt is lefordítottam, amire elment három év az életemből, most úgy döntöttem, ennyi időt még egyszer nem áldozok fel, és bár nagyon barátságosan, de nemet mondtam –, szóval azóta még mélyebbre ástam magam a műfordítás rejtelmeibe. És bár megélhetési okokból fordítok Júlia-füzeteket is, de azokat gyorsan beverem a gépbe. 1990 körül tehát úgy éreztem, hogy kevés az idő, és most már inkább csak azt fordítanám, ami jó. Ha pedig a megélhetés úgy diktálja, hogy valami mást is kell csinálnom, akkor olyat fordítok, ami rossz, és azt nagyon gyorsan megcsinálom. Mivel nincs állásom, és soha nem is volt, eltekintve két év művelődési házi nyelvtanárkodástól, ezért lényegében a fordításból élek, nagyon rosszul. De valamiért mégsem adtam föl. Megkérdezheted, hogy miért. Nekem egy-két kivételtől eltekintve nem voltak olyan tanárain, akik a műveltségemet elmélyítették volna.

Tulajdonképpen magam jutottam el a jó dolgokhoz az irodalomban is, noha irodalom szakra jártam, csak ahogyan ott tanítottak, az nem találkozott az én lelkivilágommal. Nagyon elveszettnek éreztem magam, és a végén a saját szakállamra kezdtem el például Hölderlint olvasni és fordítani. Volt aztán egy Wolf Biermann nevű kelet-német ellenzéki író és költő is, aki énekelt és gitározott, meg volt még néhány más költő is, akiket próbálgattam fordítani. De az első szerző, akinek a személyisége hallatlanul vonzott, Kafka volt. Ettől fogva nekem arra való volt a fordítás, hogy szellemileg gazdagodjam. A fordítás ugyanis igen jó módja a megismerésnek.

G. J.: Költészettel, vagy prózával kezdted a fordítást - ha már így leragadtunk a kezdeteknél?

H. Z.: Költészettel. Elvittem az Európa Kiadóba Várady Szabolcsnak Rilke néhány prózaversét. Akkoriban volt róla szó, hogy ha prózakötetet nem is, de verseket kiadnak Rilkétől. Aztán Rilke prózaversei meg is jelentek, de nem az én fordításomban. Azok sem voltak ugyan rosszak, de annyira mégsem voltak jók, hogy Rilkét valóban átütő erővel közvetíthették volna. Mindenesetre a Rilke-fordításaim komoly igyekezetről tanúskodtak, és nekik köszönhetően bekerültem a Lyra Mundi sorozat Rilke verseskötetének fordítói gárdájába.

G. J.: Mostanság mit fordítasz szívesebben: költészetet vagy prózát?

H. Z.: Ez nálam nem válik el ennyire élesen. Jobb szeretek verset fordítani, csak mintha kevesebb időm jutna rá. Habár ez sem egészen igaz, mert most már kb. két éve fordítok Omar Khajjám négysorosokat, amikből van vagy 300. És hát nem tudom, hogy ez mennyire egyedi a kollégáim körében, de én majdnem minden szöveget legalább hatvanszor átfordítok. Nagyon ritka az, amikor másodikra vagy harmadikra kicsúszik a jó megoldás. Itt különösen, hiszen időben is, térben is nagyon távoli kultúráról van szó. Így aztán az elején inkább csak a felületét érintgetem. Később se tudok lemenni igazán a mélyére, hiszen azok az allúziók vagy szójátékok, amik a Koránra vonatkoznak, szinte megoldhatatlan feladat elé állítanak. Mert ha nincs meg a referencia, akkor nem lehet szójátékot játszani. De azért mégis nagyon jó verset fordítani, mert a végletekig próbára teszi az ember képességeit, vagyis jót tesz az embernek. Bár ki tudja. Érdekes például, hogy a saját költészetemben nem nagyon köszönnek vissza azok a költők, akiket fordítottam, még akkor sem, ha mostanában többen is felfigyeltek a verseimben Goethe-hatásokra. Csakhogy a Goethe-hatások érződnek már olyan verseimen is, amelyeket azelőtt írtam, mielőtt még Goethét fordítottam. Vagyis valamiképpen Goethe felé tartottam, míg végre összetalálkoztunk.

G. J.: Ez azért nem olyan rossz találkozás...

H. Z.: Nem bizony, sőt... A Goethe-fordítás egyébként leginkább egy hazárdőr vállalkozásra emlékeztetett. Úgy öt évvel ezelőtt megkeresett a Terebess Kiadó, hogy nem szerkeszteném-e meg a *Nyugat-keleti díván*-t magyarul, én pedig igent mondtam. Csakhogy ez 3500 verssor, tehát egyedül semmiképpen sem vállalhattam el, ráadásul volt köztük egy csomó, ami már le volt fordítva. Így aztán összeszövetkeztem azokkal a kollégáimmal, akiket jó költőknek tartok, és megkértem őket, hogy működjenek velem együtt. Ez azt jelentette, hogy rengeteg nyersfordítást kellett készítenem, ami persze nem volt baj, mert egyrészt segíthettem nekik vele, másrészt én magam is jobban megismertem ezeket a finom versszövedékeket. Hazárdőr volt a vállalkozás amiatt is, mert rajtam kívül a kis társaságunkban mindenki határozottan félt Goethétől. Az idősebb kollégák is, akik addigra már életműnyi verset fordítottak le, a fiatalabbak pedig természetesen. Én valami oknál fogva nem. És talán ez segített abban, hogy nagyon sok munkával, nagyon nagy odafigyeléssel sikerült legalább néhány sorát olyan szépre lefordítanom, amin még magam is meglepődtem. Az az érdekes, hogy ezek a Diván-versek - akár csak a mostani Khajjam-költemények - nem alkotnak homogén anyagot, nagyon sokféle elágaznak, nagyon sokféle regiszteren játszanak, és mivel hála istennek, a magyar költészet egy csodálatos nagyzenekar, igen szépen lehetett ezt a sokféleséget a magyar költészetbe adaptálni. Nem tudom, hogy más nyelv mennyire képes erre, a magyar mindenképpen nagyon alkalmas. És ebben a zenekarban az ember tényleg nagyon szívesen játszik, a fordításnak ez a része már tényleg hangszerjáték.

G. J.: Lehet, hogy talán nem is igazán műfordító az, aki nem tud költészetet fordítani?

Z.: Ezzel nem értek egyet, mert lehet ugyan költészetet fordítani, de aki a vers mélységeit vissza tudja adni, az csakis költő lehet. A formát bárki elsajátíthatja, de hogy valakinél a költészettörténeti felhangok is megszólaljanak, arra csak az képes, aki maga is műveli a költészetet. Hogy valaki jó versfordító legyen, abban nagyon sok függ a líra történetének ismeretétől, hogy mondjuk az ókortól máig a líra fogásait ilyen-olyan szinten birtokolja. De a líra olyan többletanyaggal rendelkezik, aminek a visszaadását nem tudja bárki elkövetni, ehhez valóban költőnek kell lenni. De a kérdésedre visszatérve: azt gondolom, hogy Szöllősy Klára például nagyszerű fordító, holott ő, tudomásom szerint, nem fordított verset, vagy ha igen, azt valószínűleg csak prózaszövegen belül. És őt mégis igazi, nagyon is igazi fordítónak gondolom,

aki meg tudta adni egy prózának, még egy Thomas Mann prózának is azt az aurát és emelkedettséget, amiből ráismer az ember, hogy igen, ez egy világirodalmi nagyság.

G. J.: A fordítói gyakorlatodból látszik, akár Omar Khajjámot vesszük, akár mondjuk néhány orosz költőt, hogy vannak esetek, amikor nyersfordításokból dolgozol. Mennyire nehezítik meg a versfordító dolgát a nyersfordítások?

H. Z.: Én inkább azt mondanám, mennyire könnyítik meg. Mert ha van egy jó nyersfordítás, ami kiterjed a versforma megjelölésére és az allúziókra, esetleg még olyan támpontokat is ad, hogy milyen stílusrétegeket szólaltat meg, hihetetlen mértékben segíti a versfordító munkáját. Nem tudom, létezik-e prózában nyersből fordítás, de akár azt is el tudom képzelni. Nekem például Bojtár Endre nagyon sok nyersfordítást készített, és arra ösztönzött, hogy a 2000-nek fordítsak lengyelből, litvánból, olykor oroszból is. Így fordítottam Herbertet, Zagajewskit, sok-sok Venclova-verset vagy Brodskijét, és azt tapasztaltam, hogyha tudom az eredeti versformát, akkor annak a nyelvnek a finom járatai, amelyet jól tudok, nem béklyóznak akkor, amikor nyersfordításból dolgozok. Mert azok a szavak, amiket a nyersfordításból megkapok, nem köszöntek még vissza más szövegekből, más fordításokból. Átlátom a struktúrát, nézem az eredeti, számomra ismeretlen nyelven írt vers szövegét, esetleg föl is olvastatom magamnak, meghallgatom, van-e benne zengés, zeneiség, játékosság, de ezen túl az idegen nyelv szavai nem kötnek meg, és sokkal szabadabban tudok mozogni az anyagban.

G. J.: És az nem zavar, hogy az adott nyelvhez tartozó kultúrát, irodalmi hagyományt kevésbé ismered, mint mondjuk a német nyelvű művek esetében?

H. Z.: Dehogynem, időnként zavar. Most például Omar Khajjám esetében nagyon is, ezért aztán szüntelenül olvasok, mindent, ami a perzsa költészetből hozzáférhető, és mégis úgy érzem, hogy csillagtávolságra vagyok attól a nyelvtől és gondolatiságtól, amiben ő mozgott. Sajnos, azt hiszem, az ő költészete adekvát módon nem is szólaltatható meg magyarul, annyira távol vannak egymástól a nyelvek és a kultúrák. Sokkal könnyebb természetesen a közös hangot megtalálni a némettel, vagy bármelyik szláv nyelvvel is. Másrészt, ha az ember verset fordít, akkor elsősorban verset, mégpedig jó verset akar létrehozni, olyan törekvéssel, hogy már nem az eredeti vershez akar valójában kötődni, hanem a honi versmuzsikához. Vegyük például Szabó Lőrincet: miközben a saját költészetét megalkotta, létrehozta a szintén saját *Örök barátaink*-at is, és azokból a fordításokból ráismersz Szabó Lőrinc hangjára. Vagy lehet például a hazai műfordítás történetéhez is kötődni. Amikor az ember tanulja a szakmát, akkor megnézegeti a

klasszikus fordítókat, hogy ők mit csináltak ezzel vagy azzal a dologgal. És akkor lassan, nagyon lassan, egyiket elfogadva, másokat elutasítva, kialakítja a saját hangját, még ha nem is tud olyan zenei ornátusba öltözni, mint mondjuk Tóth Árpád. Nyilván lehetne hozzá hasonlóan is dolgozni, de ő azt egyszer megcsinálta, akkor az nagyon modern volt, én pedig csak erőlködnék benne, mert úgy nem menne. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy ha az ember verset fordít, akkor a lefordított mennyiséggel együtt egyszer csak megjelenik a saját hangja, hogy ez ő, ő ezt tudja. Erről aztán rá lehet ismerni, mint ahogyan, mondjuk, ráismer az ember Weöres Sándor fordításaira, mert azt a könnyedséget, azt a légies, lágy verszenét, ami nála van, nem tudja senki, csak ő. Nem is tud elbújni maga mögé, nem tud egy másik fordítót küldeni maga helyett. Ha megnézed, mondjuk, azokat a kínai verseket, amelyeket vagy húszan fordítottak, a Weöres Sándoréi mindig kilógnak közülük, mert annyira zeneiek.

G. J.: Ezzel egyúttal azt is akarod mondani, hogyha valaki lefordít egy verset, akkor ez a vers már nem az átadó nyelv költészetének verse lesz magyarul, hanem a magyar költészet része?

H. Z.: Végző soron ez így van, és valószínűleg ez a végző célja is. Azért csinálja az ember a fordítást, hogy a magyar irodalmat gazdagítsa. Vagyis túlmegyünk a közvetítésen, nem pusztán tolmácsok vagyunk, hanem olyan alkotók, akik beemelik a világirodalmat a nemzeti irodalomba, és a nemzeti irodalmat kontinensekkel gazdagítják.

G. J.: Ugyanakkor ez a helyzet elég nagy veszélyeket is rejt magában. Hiszen ezzel mintegy áttételesen elismerjük azt is, hogy a vers fordíthatatlan.

H. Z.: Igen, a vers fordíthatatlan. Az az anyag, amiből dolgozunk, a saját anyanyelvünk. És az anyanyelvünket nem lehet lefordítani egy másik nyelvre, ez fából vaskarika lenne. Másrészt viszont a fordítói nyelv a nyelvnek valami köztes állománya, ami valamennyire mindig le van maradva a legelőbb és legkorszerűbb nyelvi törekvésektől. Mondhatnám erre példának Tandori olyan fordításait, ahol a szövegbe beemeli ugyan önmagát, önmaga elképesztően széttördelt költői nyelvét, de ezzel meg is öli a verset. Vagyis valószínűleg el kell telnie egy bizonyos időnek ahhoz, hogy az a nyelv, amit Tandori megteremtett, már ismerősként térjen vissza egy versfordításban is. Egyrészt tehát fáziskésés van a fordítói nyelv és a valóságos nyelv között, másrészt hiába mondtam azt az imént, hogy az anyanyelv az anyagunk, az átadó nyelv struktúrája, természete mégis csak húzza magához a befogadói nyelvet, alakítja a fordítás nyelvét. Mondok egy példát. Martin Buber *Én és Te* című nagyesszéjét először németül olvastam valamikor a nyolcvanas évek elején, és kiemelkedtem a fotelból, olyan erővel hatott rám. Ám

amikor fordítani kezdtem, és eljutottam benne húsz oldalig, rá kellett jönnöm, hogy áthághatatlan nyelvi akadályokkal kell megküzdenem, és a lefordítása számomra reménytelen. Ugyanakkor Oravecz Imre is olvashatta a szöveget, mert a verseiben tökéletesen ráismertem a számomra megoldhatatlan fordulatokra, vagyis egy költő azonnal működtetni tudta a verseiben azokat a fordulatokat, amiktől én akkor visszariadtam, mert az eredeti nyelv olyan helyzetbe hozott, hogyha azt leírtam volna, nem éreztem volna a mondatokat eléggé magyarnak. Ez azt is jelenti, hogy a fordító tényleg olyan hangszer, akit nem lehet kifordítani magából, hanem tudomásul kell vennie, hogy ennek a hangszernek határai vannak. Szabó Lőrincnek is voltak hibái, akármilyen sokarcú is volt, Weöres Sándor se volt mindenütt kifogástalan, még akkor sem, amikor csillogott. Én is szeretnék sokszínűbb lenni, mert az szórakoztat, de tudomásul kell vennem, hogy vannak vakfoltjaim, és Buber nekem az volt.

G. J.: A költészet fordításában rejlő veszélyre azért is kérdeztem rá, mert nekem, aki irodalmat tanító ember vagyok, azonnal az jutott eszembe, hogy ha mondjuk a hallgatóknak Baudelaire-t tanítunk, akkor nem Baudelaire-t tanítjuk, hanem Kosztolányit vagy Tóth Árpádot.

H. Z.: Ez szó szerint így van. És el kell jönnie majd egy olyan ifjú, merész költőnemzedéknek, amelyik Baudelaire-t, habár nagyszerűen van fordítva, mégis korszerűbben tudja majd átadni, mint a Nyugat nemzedéke tette. Megnéztem például Rimbaud német fordítását, és azt tapasztaltam, hogy például *A részeg hajó* németül sokkal maibb nyelven hangzik, mint mondjuk Rónay Györgynél, aki ugyan nagyon zamatos, de a drámaiságot kevésbé jól visszaadó nyelven szólaltatta meg a verset. Vagyis ahhoz, hogy az embernek egy ilyen verset olvasva katartikus élményben legyen része, föl kell frissíteni a nyelvet. De való igaz, a vers valódi élvezete csak az eredeti nyelven lehetséges.

G. J.: Lefordítani pedig mégis muszáj.

H. Z.: Muszáj, mert a magyar irodalom a fordítások által kölcsönhatásba kerül a világirodalommal, amelyből mind a magyar irodalom, mind az olvasók csak nyernek, mert így van mihez viszonyítaniuk. És különben sem tudhat mindenki perzsául...

G. J.: Vannak-e olyan magyar versfordítók, egyáltalán, fordítók, akikre mint a mestereidre tudsz tekinteni?

H. Z.: Aki az első helyen áll, az Tandori, pontosabban a *Föld és vadon* című versfordítás-kötete. Ez 1978-ban jelent meg, azon frissiben megvettem, mert akkor már tudtam, hogy nagy költő, az első kötete, a *Töredék Hamletnek*, mivel nem volt kapható, gépiratos formában járt

kézről kézre Szegeden az egyetemen. A negyedét se értettük persze, de már csak sznobériából is nagyon felnéztünk rá. A fordításkötetéből nagy élmény volt számomra a Hölderlin- és a Rilke-fordítás, olyannyira, hogy én magam is megpróbálkoztam a fordítással. Tandorit azért is emelem ki, mert nemcsak a versfordításban volt a mesterem, hanem a prózafordításban is. Amikor 1984-ben vagy 85-ben Györffy Miklóstól úgy kaptam meg Thomas Bernhard *Igen* című, kutya nehéz elbeszélését, hogy egy éves állás után már valaki visszaadta neki, akkor szembetalálkoztam egy három oldalas mondattal, amit le lehet fordítani valahogy, de jól nem könnyű. És akkor elővettem a Tandori fordításában akkor már magyarul megjelent *Mészégető*-t meg a *Fagy*-ot, és bizony nem szégyellem, szöszedeket készítettem belőlük, és így tanultam meg, hogyan lehet méltó módon, magyar nyelven az ilyen hosszú mondatszörnyetegeket visszaadni. És vagy tíz évvel később, 94-ben ugyanezt csináltam E.T.A. Hoffmann esetében is, vagyis nem restelltem elővenni Szabó Ede *Murr kandúr*-fordítását, és átnyálazni. Ez a Szabó Ede-fordítás egyébként olyan kiváló, hogy ha valaha fordítói mesterséget tanítanék, akkor ezt a kötetet kitenném az asztalra, és azt mondanám: „Tessék átnézni ezt a könyvet az első szótól az utolsóig, mert ebben olyan nyelvi fordulatokat, stílusbravúrokat lehet találni, amelyek nem öncélúak, hanem hihetetlen módon, de mégsem szolgai tapadnak az eredetihez; olyan stilisztikai sokszínűség jellemzi, hogy öröm olvasni, és mellesleg még fordítani is meg lehet belőle tanulni. Azt például, hogy miként lehet egy XIX. század eleji szöveget korszerű magyar nyelven úgy visszaadni, hogy az eredeti minden íze, minden zamata megmaradjon benne.”

G. J.: Ehhez persze jó alapszöveg is kell... Különben amikor az imént a prózafordításaid líraiságáról kérdeztelek, éppen a Hoffmann-fordításaidra, meg a Hebel-fordításaidra gondoltam.

H. J.: Ez két nagyon érdekes történet. Ami Hoffmann-t illeti, amikor ideadták a könyvet szerkesztésre, egyfelől nem nagyon volt kedvem rajta dolgozni, mert éppen a saját verseimmel voltam elfoglalva. Másrészt amikor megkaptam a fordításokat (legalább öt különböző kortársamét), rájöttem, hogy ahány fordítás, annyiféle: úgy hatott, mintha az egyik 1920-ban, a másik 1960-ban készült volna. Mintha négy-ötféle Hoffmann írt volna különböző időpillanatokban. Először próbáltam nagyon akkurátus megjegyzésekkel dűlőre jutni a fordítókkal, de nem nagyon sikerült. Másrészt ott volt előttem az a mérce, hogy ez a kötet nem lehet rosszabb az addig megjelent köteteknél, tehát Szabó Ede és Barna Imre fordításainál. És akkor - már az idő szorításában is - fordítani kezdtem a Hoffmann-elbeszéléseket, és arra törekedtem, hogy világos és gömbölyded legyen a szöveg. Vagyis hogy a német

mondatszerkesztésnek az alárendelésekből adódó töredezettségét visszaváltoztassam egy Hoffmannra nagyon is jellemző szórakoztató prózává. Azt se akartam, hogy régies legyen a szöveg, és vissza akartam adni valamit Hoffmann szenvedélyességéből, lobbanékonyágából is. Hogy benne legyen az a kávéházi asztalt csapdosó, felugráló, elrohanó, Beethovenről és Mozarttól senkihez sem hasonlíthatóan írni tudó személyiség is. És amint egyre beljebb átam magam a szövegeibe, egyszer csak megszerettem. Bevallom, addig alig-alig ismertem ezt az embert, aki kívülállóként lett író, és mindjárt nagyon nagy író.

G. J.: Nekem olyan képzeim vannak Hoffmannról, hogy miközben nagyon tud hétköznapi lenni, miközben nagyon tud mesés lenni, aközben mintha előre is szaladna vagy száz esztendő, és tudna nagyon kelet-közép-európai szimbolikus is lenni. Ennek a visszaadását mennyire lehet megoldani a fordításban?

H. Z.: Amikor az ember fordít, akkor részletekkel, szavakkal bibelődik. Azután elolvassa, és akkor vagy érzi, hogy hol érdes a szöveg és hol kell csiszolni még rajta, vagy nem. Nem hiszem tehát, hogy az ilyesmire külön törekedni lehetne, ennek magától kell jönnie. Ha az ember bizonyos gyakorlat után szert tesz arra a képességre, hogy - bármilyen patetikusan hangozzék is ez - megszólal az a belső hang, amit én most már jó ideje hallani vélek, akkor attól nem szabad eltérnie, akkor az vezeti az embert. És onnantól kezdve ez a hang mintegy önmaga mondja magát. Ehhez persze nagyon kell tudni a nyelvet meg a fordítói szakmát, nem tagadom. De az életművön belül is vannak nagyon eltérő szövegek, gondolok itt például arra a nagyon szép novellára, amit Györfly Miklós fordított, az *Unokabátyám ablaká*-ra, ami már nem a zilált, a marcangoló, hanem inkább a halálra készülő Hoffmann mutatja. Én valószínűleg kicsit másképpen, líraiabban fordítottam volna, de a Györfly-fordítás is abszolút megáll a lábán.

A másik, akit említettél, Johann Peter Hebel, s vele kapcsolatban el kell mondanom, hogy hozzá Elias Canetti keresztül jutottam el, akit az egyik szellemi mentoromnak tartok, annál is inkább, mert a hatása sokfelé ágazik az életemben.

G. J.: Hát igen, a *Káprázat* - alapkönyv.

H. Z.: Valóban fantasztikus könyv, amit én Sárközy Elga nagyszerű fordításában élvezni is tudtam. Canetti életművének korai periódusa azonban nagyon eltér a kései, az önéletírást magába foglaló korszaktól. A fiatal Canetti egészen másféle ember volt: Gogol és Hoffmann nyomdokain járt, központi szerepet kapott nála a démoni, a borzalmas, a fátumszerű, és ez az egész átvezet a katasztrófához, az értelmiség és a faszálódó világ kapcsolatához. Csakhogy én

amikor nagyon fiatalon Canetti önéletírását kézhez kaptam, rádöbbsentem, hogy egy hetvenéves ember munkáját kell fordítanom. Bosszantott a szöveg, nem érttem az epizodikus szerkezetét: némelyik rész olyan, mint egy novella, de nem zárul le, elvarratlan szálak vannak benne, kimozdul valamelyik író vagy költő felé, de nem mélyed el benne, csak megérinti, egyszóval helyenként kifejezetten idegesített. Megpróbáltam mindenféle magyar nyelvű referenciaszövegeket keresni hozzá, hogy az egész mégis szépen szóljon magyarul. Miután leadtam a szöveget, eltelt négy év, és akkor Kajtár Mária, a könyv szerkesztője visszaadta azzal, hogy Antal László, a sorozatszerkesztő átnézte a fordításomat, de nagyon sok pontatlanságot talált benne, úgyhogy vagy odaadják valaki másnak, vagy át kell írnom az egészet. Ez utóbbit választottam, és amikor átnéztem, láttam, hogy valóban rosszul fordítottam, mert egy szedett-vedett, személytelen valami lett a fordítás eredménye. És akkor újr fordítottam az egészet, úgy, hogy nem is néztem a négy évvel korábbi változatot. És ebben a szövegben történt meg velem először, hogy tudatosan figyeltem, miért nem ér véget egy szövegben valami, de hogy ennek ellenére miféle kapcsolódások vannak benne mégis. Rájöttem, hogy itt egy nagyobb szerkezeti egység, egy tudatos írói elgondolás működik, aminek a szabályait én a korábbi fordítás során megsértettem. Ettől kezdve tudom, hogy a fordítónak nem kell többet mondania, mint az írónak, nem szabad őt megmagyarázni. Biztosan te is kerültél már olyan helyzetbe, hogy a szövegben lévő egyik-másik mondatot szeretted volna bővebben kibontani, hogy értse már meg pontosan az olvasó, miről is van szó. De ha újraolvasod, rájössz, hogy így egy csomó olyan dolog bekerült a szövegbe, amitől az írás nem sima, nem gördülékeny, és akkor az ember megadja magát az írónak, és hagyja, hogy a szerző annyit mondjon, amennyit akar. És amikor ezzel a sok „megengedéssel” már együtt van a szöveg, akkor kiadja azt is, ami az egyes részekből még hiányzott, ami látszólag magyarázatra szorult. És persze lehet, hogy valami továbbra sincs meg benne, de az azért nincs, mert a szerző szándékosan elhallgatja. Úgyhogy én azóta nem akarok a fordításban „többet mondani”: sapienti sat, érti, aki érti.

Visszakanyarodva Hebelhez: Canetti önéletírásának első kötetében szerepel Hebel, úgy, mint akinek a szövegein ő megtanult gyorsítani. A harmadik kötetben van egy csodálatos fejezet - el is sírtam magam rajta fordítás közben -, ahol elmeséli, hogy volt egy cseh színész barátja, Ludwig Hardt, aki 1937-ben, akkor, amikor elsőként Európában, lefordították a *Káprázat*-ot csehre, elment Canettihez Bécsbe. A cseh színésznek a zsebéből kikandikált egy kis kötet, ami Hebel *Kincsesládikó*-ja volt. A könyvben szerepelt egy ajánlás: „Ludwig Hardtnak, hogy örömet

szereztek Hebelnek: Franz Kafka.” És a színész elmesélte, hogy annak idején, 1922-ben Prágában előadott Hebel rövid történeteiből, és az előadás után, az öltözőben odarohant hozzá valaki, előhúzta a saját *Kincsesládikó*-példányát, amit mindig magánál hordott, és beleírta ezt az ajánlást. A színésznek persze megvolt a saját példánya, de ettől kezdve ez volt a legbecsesebb könyv, amit a magáénak tudhatott, mert akkor, a húszas évek elején Kafkának, ha szűk körben is, de már nagyon komoly reputációja volt. Miután Canetti ezt elmeséli az önéletírása harmadik kötetében, és miután már Kafkát is fordítottam, mindkettőjüket szeretem, és ők mindketten imádják Hebelt - Kafka szerint az egyik elbeszélése a világirodalom legszebb írása -, meg kellett néznem, ki is ez az ember. Nekiültem olvasni, de első olvasásra nem érintettek meg az írásai. Azt éreztem, hogy valami gögyis, fifikás ember írogat, kicsit tán az egyszerű embereknek - hát mi ebben az érdekes? Mindenesetre lefordítottam azt az öt elbeszélését, amit annak idején Ludwig Hardt előadott, aztán többször is újr fordítottam, végül odaadtam a Holminak közlésre. Ott aztán abban a megtiszteltetésben részesültem, hogy egy Holmi-esten, majd aztán a Rádióban is, fölolvasták az egyik Hebel-szöveget. Elhatároztam - ez a kilencvenes évek elején volt -, hogy csináljak a Hebel-elbeszélésekből egy kötetet. És amikor megvolt a Hoffmann-kötet, akkor előálltam a Hebellel. Ez életem legcsodálatosabb éve volt, mert rájöttem, hogy Hebel igazi filozófus, aki mindent elrejt és burkol, semmi sincs az írásaiban egyértelműen kimondva, pontosabban csak az írások végén feltüntetett szentenciákban, amelyek azonban inkább csak műfaji járulékokként szolgálnak. Maguk a novellák olyan alaptörténetek, amelyekbe szinte bele lehet költözni, olyanok ezek, mint a jó viccek, amikre rá lehet húzni mindenféle élethelyzetet. És amikor egyszer a harmincéves háborúhoz kapcsolódó, az emberi hűségről szóló elbeszélést fordítottam, valamit elügyetlenkedtem a számítógépen, és az egész szövegem eltűnt. Azt hittem, hogy menten meghalok, mert a szöveg megalkotásához mindenféle rafinériát be kellett vetni, a régi magyar nyelvvel kellett operálni egy kicsit, népi ízekkel kellett fűszerezni. Nem tudtam mást tenni, nekiültem emlékezetből újr fordítani az egészet. Nagyjából sikerült is, de bizonyos nüanszok elvesztek, és én csak vertem a fejem az asztalba... Másnap aztán, már megnyugodva, újra elővettem a szöveget, és miközben újra dolgoztam rajta, úgy éreztem, hogy Hebel segít nekem, ott áll a hátam mögött. Megéreztem, hogy ha valaki szívvel-lélekkel, teli érzéssel, kreatívan fordít valakit, akkor előbb-utóbb tényleg megjelenik az a másik...

G. J.: Ha jól emlékszem, akkor ezt a Hebel-kötetet egy karácsonyi könyvvásárra hozták ki. Amikor megjelent, megvettem és nagy élvezettel olvastam végig. Én odáig Hebelt nem ismertem...

H. Z.: Igen, ez 1997-ben volt, 97 történet volt benne, és azt szerettem volna, ha 997 Ft-ba kerül a könyv, de ebbe a kiadó sajnos nem mehetett bele... És valóban nem lehetett addig Hebelről tudni, pontosabban lehetett volna, ha engem megkérdeztek volna, de nem kérdeztek, mint ahogy másról sem. És ezt most azért is mondom, mert ha ez a fordítói szervezet, aminek az alapítását a nyár elején elkezdtük, egyszer létrejön, nem ártana benne létrehozni egy kis „orális archívumot”, mert a fordítók körében rengeteg olyan tudás raktározódott el, amely másutt nem lelhető fel, csak közöttük. Irodalomtörténészek vagy becsülnék bennünket, vagy nem. Ők minden sorukra roppant kényesek, írásaik bekerülnek az ilyen vagy olyan kánonokba, a fordítói tudás viszont, ami persze egészen más, és mással nem mérhető, menthetetlenül elvész, elsikkad, semmivé válik. Úgy gondolom, ez a fordítói szervezet annak is része kellene legyen, hogy a műfordítói emlékezetet működtessük. Hebellel például az a helyzet, hogy tényleg nem ismerhette senki, de amikor elkezdtem fordítani, azt éreztem, hogy ezek a szövegek valamiért mégis ismerősek, engem például Örkényre emlékeztetnek. És amikor elkezdtem az Örkény-művek közt kutatni, találtam is egy olyan egypercest, amiből biztos lettem benne, hogy Örkény ismerte Hebelt. Valószínűleg németül olvashatta, bár 1892-ben Győrben magyarul is megjelent *Kincsesszekerény* címmel egy Hebel-válogatás. Mielőtt az én Hebel-fordításom megjelent, négy hónapig csak azért jártam a könyvtárakat, hogy a kötethez az illusztrációkat gyűjtsek. Úgy akartam illusztrációkat keresni, hogy a képek szellemiségükben legyenek rokonok az adott novellával, és persze hogy átütő erejűek legyenek. Az indiai, aztán az indián népi művészetén át, a középkori és reneszánsz kori művészet remekein keresztül a XX. századi európai művészetig mindenhol válogattam össze hozzá a grafikákat, és egy unikális kis kötet lett az eredménye. A borítóját is én találtam ki és festtettem meg Tamás Noémi festőművésszel, úgyhogy a következő évben Szép Könyvek-díjat kapott ez a kötet.

G. J.: A koncentrált tudás kapcsán jutott eszembe, hogy valószínűleg nemcsak arról van szó, hogy mit tudnak a fordítók egy-egy általuk fordított szerzőről, hanem arról is, hogy mit tudnak azokról a szerzőkről, akik az adott nyelvterület irodalmának a másodvonalát alkotják, akik el sem jutnak hozzánk, és csak a fordítók ismerik őket, úgy, hogy keresgélés-válogatás közben rájuk bukkannak és elolvassák őket.

H. Z.: Erre tudnék is mindjárt egy példát mondani. Robert Walser a XX. század első felében élt svájci író, akit ma már a német irodalomban a XX. század legnagyobb írói között tartanak számon. Kafkával, Musillal, Thomas Mann-nal egy vonalban emlegetik. Akkor, amikor én tőle egy elbeszéléskötetet megcsináltam, rajtam kívül jó, ha öt ember ismerte őt idehaza. Aztán méltatlanul lehúzták a könyvet, azzal, hogy ez egy másod vonalbeli író. A kritikát - hangsúlyozom - germanista írta. De amit ennek kapcsán mondani szeretnék: megcsináltam Walsertől azt az elbeszéléskötetet, írtam róla, egyszóval én vezettem be a magyar irodalomba. Ezek után elvártam volna, hogy az egyetem német tanszéke meghív egy beszélgetésre. De nem hívtak. Holott én tényleg olyasmiket tudok ezekről az emberekről, amiket egyetlen egy oktató és egyetlen egy tanítványuk sem tud. Persze én ettől még hiszek Robert Walserben, hiszek Hebelben, és tudom, hogy hosszú távon nekem van igazam. Miután a kellő energiát a kiadó sem fektette bele a népszerűsítésbe, a könyv nem is fogyott rendesen, úgy vélem azért, mert a kiadó nem fordított elég gondot arra, hogy megpróbálja elhíttetni az olvasókkal, amit én a könyvbe beleírtam, hogy Walser nagyon nagy író, aki 50-100 évvel megelőzte a korát, és csak a posztmodern kor fedezte fel. Aztán egyszer csak azt látom az egyik könyváruházban, hogy egy raklapon ott van az én Walseremből vagy kétszáz példány leárazva, azt követően bezúzásra várva. Ilyen esetben mit csinál egy német kiadó? Felajánlja a leértékelt árú könyvből bizonyos mennyiséget megvételre a fordítónak. Ha pedig oda jut a kiadó, hogy már leárazva sem tudja eladni, felajánlja a fordítónak, hogy ha kell, vigye el. Én a Robert Walsert úgy ahogy van, elvittem volna nagyon szívesen.

G. J.: A német nyelvből való fordításnak Magyarországon nagy hagyománya van. Hogy te németből fordítasz, mégpedig olyan színvonalon, amit a szakma mindenképpen nagyra értékel, ez azt kellene jelentse, hogy anyagilag is megbecsült fordítónak kellene lenned.

H. Z.: Nem tudom, hogy ez a feltevés miből adódik... Ugyanakkor nem akarok az általános panasz-kurzushoz sem csatlakozni. Annyi bizonyos, hogy 1990 óta fordítóként erősen a saját fejem után megyek, ami azt jelenti, hogy nagyon sok esetben én választom meg, mit fordítok, és nagyon alaposan utánajárok azoknak a szerzőknek, akiket fordítok. Írók is róluk, különböző folyóiratokba, Goethének például hosszú tanulmányt, vagy inkább esszét szenteltem. Tény azonban, hogy mindezt egyáltalán nem fizetik meg, az ember ezt tényleg szerelemből csinálja, és közben felkopik az álla, mert sem a kiadók, sem a folyóiratok nem becsülik ezt a munkát, amiben vér és veríték, meg persze sok-sok tudás van. És fordítóként, ötven évesen ott

tartok, hogy legfeljebb csak könyvre tudok néha-néha költeni. Sajnos, mára megszűnt az a rendszer is, ami a rendszerváltás előtt még létezett, hogy az ember a húszéves pályafutására támaszkodva megrendelhetett egy nyugati könyvkiadótól egy könyvet, mondván, ők csak jól járnak azzal, ha egy elismert fordító megnézi a kiadványukat, aztán persze vagy lefordítja, vagy sem. Ilyen ma már nincs. És nyilván nem kell arról sokat beszélni, mit jelent az, amikor az ember mondjuk Büchnert fordít és szerkeszt, és csak úgy tud korszerű, nívós munkát végezni, ha a legújabb, legpontosabb szövegkiadást tartalmazó kötet van a kezében. Az ilyen kiadványok nekünk iszonyú drágák. Nem ártana tehát a fordítóknak kialakítaniuk egy olyan nemzetközi hálózatot, amelyben a munkaeszközüket, tehát a könyvet ők nem úgy kapják, mint akárki más, hanem úgy, hogy ingyen dolgozhassanak belőle, mert megdolgoznak érte és megérdemlik. Én magam hihetetlenül csóró vagyok, nincs kocsim, vagyontárgyam, a lakás, ahol lakom, nem az én nevemen van, és ha néha jobb körülmények közé kerülök, az egy-egy ösztöndíjnak köszönhető. Voltam Németországban ösztöndíjjal, voltam Bécsben fordítói ösztöndíjjal, ezek úgy egy évig felszínen tartják az embert, aztán újra elmerül.

G. J.: Van-e ennek esetleg olyan oka, hogy a mai magyar könyvkiadás maga is küszködik azzal a gonddal, hogy sem színvonalas prózát, még kevésbé költészetet, fordított költészetet pedig már végképp nem éri meg kiadni, mert nincs olvasója, nincs vásárlója?

H. Z.: Minden bizonnyal van. De amióta a saját kezembe vettem a fordítói sorsomat - amennyire persze tehettem -, amióta már a könyv tartalmán kívül a küllemét is igyekszem meghatározni, és ennek látható eredménye is van, mert ezek a szép küllemű könyvek sikeresek lettek és el is fogytak, vagyis amióta látom, hogy szakmai tudással, odafigyeléssel egy könyv megcsinálható úgy, hogy vonzza az olvasókat, azóta úgy gondolom, hogy bizony a hazai kiadók sem szakmailag, sem üzletileg, sem emberileg nem állnak a helyzet magaslatán. Nagyon kevés energiát, nagyon kevés időt, nagyon kevés ötletet fektetnek bele mind a fordítás-irodalom, mind a mai magyar szerzők műveinek szorgalmazásába, azután pedig panaszkodnak, hogy a könyveiket nem tudják eladni. Én igenis azt gondolom, hogy ha egy kiadó a német kiadókhöz hasonlóan nem sajnálja a pénzt, hogy egy kötetet akár többször is bemutasson, el tudja adni a könyveit. Én igenis a kiadók működésében látom a könyvek eladhatatlanságának rákfenéjét. Amit én az utóbbi tíz évben letettem az asztalra, az majdnem mind kasszasiker lett, miközben a kiadók általában csak ímmel-ámmal vállalkoztak ezeknek a könyveknek a kiadására. Ha nincs hit abban, hogy nagyszerű az a dolog, amit elindítottam, ha nincs hit abban, hogy amibe sok tudást és energiát

belefejtettem, az jó lehet, ha nincs hit abban, hogy az olvasó nem süket és nem hülye, akkor persze, hogy nem megy. Ha viszont mindez megvan, és az olvasó a kezébe vesz egy könyvet, látja a küllemét, látja a tipográfiáját, elolvas belőle három mondatot, fölébredhet az érdeklődése, és megveszi a kötetet. Ha én könyvkiadó vagy kiadói szerkesztő lennék, biztos vagyok benne, hogy nagyobb lenne az eladott példányok száma.

H. Z.: Nem tudom, te miként látod, de én mintha azt tapasztalnám, hogy rangosnak mondott könyvkiadók is egyre több olyan könyvet adnak ki, amelyek irodalmi szempontból ha nem is egyértelműen értéktelenek, de valahol a lektúr és a szépirodalom határán mozognak. És nagyon nehéz rávenni őket arra, hogy valóban értékes könyvet is kiadjanak, mondván, hogy az nem lesz kasszasiker.

H. Z.: Teljesen egyetértek veled, ez így van. A kiadók folyton mentegetőznek, és kialakult egy sem a szakmai, sem az emberi kvalitásainkhoz nem méltó, nivótlan egymásra mutogatás, odakacsintgatás, hogy „Hát tudod, hogy ezt nem lehet eladni...”. Mintha legalábbis én eleve agressziót akarnék elkövetni a kiadóval szemben, ha valami komoly művel jelentkezem. És menekül előlem, pedig nem velem van baja, hanem a helyzettel, és jönnek sorban a teljesen méltatlan kifogások, hogy de értsem meg, ez nem nyereséges, és neki is csak élnie kell valamiből. És az ember csak néz, hüledezik, hogy de hiszen ő is fordító, dramaturg, irodalmár, tehát a szakmában nem akárki, komoly munkásság is áll mögötte, hát akkor miért viselkedik úgy, mint egy óvodás? Nagyon furcsa, visszas dolog alakult ki: a fordító, aki az értéket létrehozta - mert az értéket nem a kiadó hozza létre, hanem a fordító -, agresszorként, vagy jobb esetben naiv álmodozóként van elkönyvelve, aki pedig csak néz körbe és tátja a száját, és kérdegeti magát, hogy: „Tényleg én vagyok ilyen ostoba?”. Egy példa: a *Nyugat-keleti díván* a negyedik kiadónál jelent meg. Egyik csődöt mondott, a másik becsapott, a harmadik akkor rúgott ki, amikor a könyv már nyomdakész állapotban volt. A könyv kiadásához én szereztem német támogatást, és végül a negyedik kiadó nagyvonalúan elfogadta, és megjelentette a kötetet. Nagyon nagy szerencsém volt, lehet, hogy e nélkül ma is ott lenne még az íróasztalomban. Amikor elkészültek a fordítások, az összes költőt, aki szerepelt benne, meghívtam magamhoz, és rendeztem otthon egy nagyon jól sikerült vacsorát, és akkor megmutattam nekik az összeállított *Díván*-t, amire ráírtam, hogy ekkor és ekkor, házilagos előállítással megjelent egy példányban. Ennyi most már megvan, de lehet, hogy hosszú ideig több példány nem is lesz belőle.

G. J.: Fog-e ezen a helyzeten változtatni a kezdeményezésre megalakuló fordítói közösség, egyesület, egyesület - nem tudom, mi lesz a végső formája?

H. Z.: Erre én is kíváncsi vagyok. Mindenesetre egy céhes jellegű közösségnek képzelem el, ahol a minőség - és ebben az anyagi megbecsültséget is benne értem - lenne a legfőbb szempont. Ha ezt kellő összefogással csináljuk, akkor úgy gondolom, fog is működni. Ha érvényesíteni tudjuk a minőséget, akkor már csak az a kérdés, hogy a kiadókkal hogyan fogunk tudni szót érteni. Nem volna jó, ha folytatódnék a fordítók kihasználása és ez a furcsa, méltatlan kommunikáció. Ha ebben sikerül változást elérnünk, hogy például felnőtt emberekként, nyíltan tudjunk tárgyalni a kiadókkal, és nem is csak testületileg, hanem egyéneként is, az már nagy dolog lenne. A magyar fordítás-irodalom, úgy gondolom, világviszonylatban is egyedülálló, és az a hagyomány, ami a versfordításban a Nyugat által, prózafordításban pedig a Kádár-kori Magvető és Európa által megteremtődött, még él. Nagyszerű fordítóink vannak, és jönnek újak is, és az a színvonal, amit az immár klasszikussá lett fordítóink jelentenek, tovább hagyományozódik. Annak ellenére gondolom ezt igaznak, hogy persze, a méltatlan körülmények következtében akadnak hanyagul fordított és rosszul gondozott kötetek is a könyvpiacra.

G. J.: Nincs-e ennek a fordítói tömörülésnek olyan veszélye, hogy a kiadók azt mondják, jó, rendben, akkor fordíttatnak a tömörülésen kívüli, még ha nem is olyan elismert és nívós fordítókkal? Olyanokkal, akik jobban megfelelnek az elvárásaiknak, akik hajlandók az ő diktátumuk szerint dolgozni és honoráriumot elfogadni?

H. Z.: Lehetséges, sőt, bizonyos, hogy ez be fog következni. De ha belegondolsz, több kiadónál is fordítók, vagy volt fordítók lettek az igazgatók. Valahogy úgy gondolom, hogy nekik is könnyebb úgy tükörbe nézniük, ha az általuk is művelt fordítói szakma képviselőivel humánus viszonyt tudnak kialakítani. Hogy vulgárisan fogalmazzak: magukat köpik szembe, ha rosszul bánnak a saját fordítóikkal. Önmagukra is fényt vet ez a fajta bánásmód, legalábbis ha az emberben egy koherens éthosz is megjelenik, tehát ha nem vagyok egyik nap valaki, és másnap meg valaki egészen más. Vagyis ha önmagukkal jobban akarnak lenni - márpedig úgy gondolom, hogy nem akarhatnak állandó stresszben, szorongásban vagy tudathasadásban létezni -, akkor nekik is érdekükben áll, hogy ezt a dolgot európai módon, vagy egyszerűen csak emberien kezeljék. A másik, ami még ennél is fontosabb, hogy a kiadói szerkesztők kilencven százaléka fordít is. Ennek a fordítói testületnek, amelyik most létrejövőben van, egyik fontos feladata, hogy

megnyerje azokat a fordítókat-szerkesztőket, akik a kiadóknál dolgoznak. Ők aztán igazán nem fordulhatnak szembe a saját szakmájukkal, ami pedig mi vagyunk.

G. J.: Nekem ezzel kapcsolatban van némi fenntartásom. Úgy gondolom, hogy a kiadóknál lévő igazgatók, főszerkesztők, szerkesztők, akik vagy aktív fordítók, vagy azok voltak valaha, olyasfajta helyzetbe kerültek, hogy azt mondhatják: Én, ha fordító vagyok, akkor önmagam vagyok és önmagammal vagyok egyedül, de amikor szerkesztő vagyok, akkor nem rajtam múlik a dolog, hanem a szerkesztőségen. Nem én vagyok az egyedüli döntő, nem vagyok döntési helyzetben.

H. Z.: Úgy gondolom, két lépésben fog megtörténni az, amiről beszéltem. Az első, hogy a kiadók jó fordítóit-szerkesztőit meg kell nyerni ennek az egyesületnek, második lépésben pedig meg kell találni az emberi hangot a kiadók vezetőivel. Vagyis nem barikádosdit kell játszani, hanem leülni velük, és meghallgatni kölcsönösen egymás elvárásait, érveit. Úgy gondolom, hogy a végső céljaink tökéletesen egybevágnak: minőségi produkciót létrehozni, olyat, amire büszke lehet az is, aki csinálja, meg az is, aki kiadja. Nem hinném, hogy ennél bonyolultabb lenne a dolog. Márpedig a minőségi munkának feltétele az idő, az idő pedig pénz. És a fordításra ezt a pénzt, anélkül, hogy a fordítónak ezért minden alkalommal kuncsorognia kellene, elő kell teremteni. A kiadók komoly partnerei kell, hogy legyenek a fordítóknak. Ha nem is azonnal, de előbb-utóbb dűlőre kell, hogy jussunk ebben. A harmadik dolog pedig az, hogy ha egy fordítás nem jól sikerült, de valaki mégis kiadta, akkor azért egyrészt vállalja a felelősséget, másrészt pedig erre nekünk is fel kell hívnunk a figyelmet, mégpedig úgy, hogy konzekvenciája is legyen. Ugyanúgy persze annak is, ha valami nagyon jól sikerült. Tehát hogy a kiadó érdekelt legyen abban, hogy jó produkció teremtsék meg. Ehhez létre kell jönnie végre valami fordításkritikának, aminek nem lesz könnyű beindulnia, de talán nem is lehetetlen. Fordításkritikát írhatnak akár a szerkesztők is. Az Európa Kiadóban tudomásom szerint létezik egy olyan kartonrendszer, amelyik az ötvenes évektől, tehát a kiadó megalakulásától máig tartalmazza azt, ki milyen munkát végzett el, mennyi honoráriumot kapott érte, és egy-két szóban azt, hogy milyen minőséggel dolgozott. A szerkesztők minden alkalommal osztályozzák az elvégzett munka minőségét. Miközben egy szerkesztő a kiadóban ezt a feladatát végzi, megírhatja a véleményét - ez volt valaha a kontrollszerkesztői vélemény -, akár nyilvánosan is. Ez lehet az egyik nagyon egyszerű útja-módja annak, hogy legyen fordításkritika. Össze kellene fogni a folyóiratokkal, a napilapokkal, és minden lehető fórumon hangot adni ennek. És

szerintem ennek a hatása akár azonnal megmutatkozna az eladott példányszámon is: az emberek elolvashatnák a kritikában, miért jó valami. Tudom persze, hogy a kiadók mindenre csak legyintenek, hogy ez se jó, meg az se jó, de azt is tudom, hogy a Goethe-kötet például két év alatt elfogyott. Addig tehát, amíg nem látom eleven cáfolatát annak, hogy egy ilyen fordítói cég működik, addig optimista vagyok.